

DUBRAVKA IVŠIĆ MAJIĆ i KRISTIAN LEWIS

## U beskraj i onkraj

*O podrijetlu svemirskih naziva – 2. dio*

Svemir je čitav prostorno i vremenski beskonačan svijet koji nas okružuje. Riječ *svemir* u hrvatskome je potvrđena od 19. stoljeća, a tvorena je od pridjeva *sav* i imenice *mir*. Imenica *mir* u hrvatskome danas ima značenje ‘stanje bez sukoba’, no u drugim slavenskim jezicima značenje joj je i ‘svijet’ (usp. rus. *мир* ‘mir, svijet’). Zbog toga se smatra da je hrvatska riječ *svemir* tvorena po uzoru na češku *vesmír* ili rusku *всемірный* ‘svjetski’. Imenica *mir* tvorena je od indoeuropskoga korijena \**meǵH-* ‘blag, nježan, dražestan, ljubak’ (od kojega je i pridjev *mio*), a slavensko značenje ‘svijet’ izvedeno je iz osnovnoga značenja ‘ono što je lijepo, ono što je uređeno’. Na sličan način razvilo se i značenje grčke riječi *κόσμος* [*kósmos*]. Izvorno je ta riječ značila ‘red, ures, nakit’, a zatim se značenje proširilo na ‘uređeni svemir, svijet’. Prema staroj mitologiji prapočetak svega bio je *χάος* [*kháos*] ‘praznina, neomeđenost’ – neuređenost (*kaos*) iz koje je nastao svijet kao uređenost. Grčka je riječ *κόσμος* posuđena u hrvatski kao *kozmos*, sa značenjem ‘svemir; svijet’, a u tome se značenju nalazi i u brojnim složenicama, npr. *kozmozlogija* ‘znanstvena teorija svemira utemeljena na suvremenim spoznajama fizike’, *kozmozgonija* ‘znanost o postanku i razvoju svemira, osobito Sunčeva sustava’, *kozmozpolit* ‘osoba koja sav svijet smatra svojom domovinom’, *makrokozmos* ‘čitav svijet, svemir’, *mikrokozmos* ‘svijet subatomske čestice nevidljiv ljudskome oku; čovjek kao svemir u malome’. Osim toga, dolazi i u izvedenici *kozmetika* ‘vještina njegovanja i uljepšavanja kože i tijela; sredstva koja služe tomu’, u kojoj se, pak, krije drugo značenje grčke riječi *κόσμος* [*kósmos*]: ‘ures, nakit’. Ishodište joj je grč. *κοσμητική (τέχνη)* [*kosmētikḗ (tékhḗnē)*] ‘vještina odijevanja i ukrašavanja’. U hrvatskome se još u značenju ‘svijet; svemir’ može naći i posuđenica iz latinskoga, *univerzum*. Ta je riječ poimeničeni latinski pridjev *universus* ‘cio, sav; opći, zajednički’, koji je u hrvatski dospio i u pridjevnoj izvedenici *univerzalan*.

Svemir se sastoji od različitih oblika materije: nebeskih tijela, prašine i plina. Nebeskim tijelima nazivaju se svi objekti u svemiru. Najpoznatiji među njima vjerojatno su *planeti* ‘nebeska tijela koja se kreću oko Sunca ili koje druge zvijezde’. Naziv *planet* u hrvatski je dospio uz posredništvo latinskoga i europskih jezika, a ishodište mu je grčki izraz *πλάνητες ἀστέρες* [*plánētes astéres*] u značenju ‘lutajuće zvijezde’. Riječ se nalazi još i u izvedenicama *planetarij* ‘prostorija s kupolom na koju se projicira izgled zvjezdanoga svoda; naprava koja prikazuje kretanje planeta oko Sunca’ i *planetoid* ‘mali planet koji se po eliptičnoj stazi kreće oko Sunca’.

*Meteori* su, pak, ‘mala nebeska tijela u Sunčevu sustavu koja izgaraju u Zemljinoj atmosferi i ostavljaju svijetli trag’. Naziv *meteor* također je grčkoga podrijetla: riječju *μετέωρα* [*metéōra*] u grčkome su se nazivali ‘tijela i pojave na nebu, astronomski fenomeni’ (izvedenica od pridjeva *μετέωρος* [*metéōros*] ‘dignut sa zemlje, visoko u zraku, na nebu’).

Ta se grčka riječ nalazi i u mnogim tvorenicama poput *meteorit* ‘meteor koji je pao na površinu Zemlje jer nije izgorio u atmosferi’, *meteorologija* ‘znanost koja proučava stanje u atmosferi i pojave koje se u njoj događaju’ ili *meteorizam* ‘nadimanje trbuha, nadutost’ (od grč. *μετεωρισμός* [meteōrismós] ‘dizanje uvis’).

Mala nebeska tijela su i *kometi*. *Komet* je ‘nebesko tijelo promjenjiva sjaja koje se kreće po eliptičnoj stazi oko Sunca, često ima prepoznatljiv rep koji čine plinovi i prašina te se može vidjeti sa Zemlje’. I ta riječ potječe iz grčkoga (*κομήτης* [komētēs]), u kojemu je imala isto značenje kao i u suvremenim jezicima – ‘zvijezda repatica’. U grčkome je ta riječ nastala poimeničenjem pridjeva *κομήτης* [komētēs] ‘dugokos’, pa bi *komet* u doslovnome značenju bio ‘dugokosa zvijezda’.

Golemi nebeski sustavi nazivaju se *galaktikama* ili *galaksijama*. Galaktika je velika nakupina zvijezda, zvjezdanih skupova, međuzvjezdane tvari i planeta te tamne tvari, a sve to povezuje gravitacija. Riječi *galaktika* i *galaksija* temelje se na grčkoj riječi *γάλα* [gála] ⟨G *γάλακτος* [gálaiktos]⟩ ‘mlijeko’. Razlika među njima je u tome što je *galaksija* izravna posuđenica iz grčkoga *γαλαξίας* [galaksías] ‘mliječni put’, dok u riječi *galaktika* kao posrednik između grčkoga *γαλαξίας* [galaksías] ‘mliječni put’ i hrvatskoga *galaktika* dolazi kasnolatinski pridjev *galacticus* ‘galaktički, koji se odnosi na mliječni put’. *Galaktika* je ujedno i vlastito ime galaktike u kojoj se nalazi naš Sunčev sustav (druga su joj imena *Mliječni put* / *Mliječna staza*). Grčki naziv *γαλαξίας* [galaksías] za ‘mliječni put’ potječe iz mitologije: Mliječni put nastao je od kapljica mlijeka koje je prolila boginja Hera dojeći Herakla.

Ljudi oduvijek promatraju i proučavaju svemir, a to im je proučavanje znatno olakšao i unaprijedio izum *teleskopa* u 17. stoljeću te u novije doba izumi svemirskih letjelica poput *rakete*, *sonde* i *satelita*. Riječ *teleskop* u hrvatski je posuđena iz europskih jezika, a podrijetlom je poimeničeni grčki pridjev *τηλεσκόπος* [tēleskópos] ‘koji daleko vidi’, složen od *τηλε-* [tēle-] ‘daleko’ (isti prefiksoid nalazi se primjerice i u riječima *televizor*, *telefon*, *telegram*, *telepatija*) i osnove glagola *σκοπέω* [skopéō] ‘motriti, gledati’. *Rakete* su, pak, naziv dobile po svojem obliku – izvor je talijanski *rocchetto* ‘vreteno’, a u hrvatski je riječ dospjela uz posredništvo njemačkoga *Rakete*. U svemirskim istraživanjima *sonda* je naziv za različite međuzvjezdane letjelice bez posade za ispitivanje svemirskih prostora ili planeta. Izvor je imenice *sonda* francuski *sonde*, izvorno ‘uređaj za mjerenje dubine’. Osim *sondâ*, automatske svemirske letjelice su i *sateliti*. *Satelit* je dakle ‘umjetno tijelo koje se giba oko planeta zbog djelovanja gravitacije’. Riječ je posuđenica iz latinskoga *satelles* ⟨G *satellitēs*⟩ ‘stražar, pratitelj’, a u prenesenome značenju ‘manje nebesko tijelo koje kruži oko većega’ (tj. „prati” ga) prvi ju je upotrijebio J. Kepler početkom 17. stoljeća. Koliko god daleko ljudi jednoga dana otputovali u svemir, otiskujući se sa Zemljine površine u raketama, svemirskim brodovima ili tko zna kakvim letjelicama, oduševljenost i zagledanost u modro nebo nad našim glavama i dalje će nadahnjivati naraštaje koji će ostati na plavome planetu, našem jedinom domu među neizmjernim mnoštvom planeta, zvijezda, sustava i galaktika. Zemlja je bila i bit će početna točka svih međuzvjezdanih putovanja, kolijevka ljudskoga postojanja, kuća čovječanstva. A poslovice ne kazuje bez razloga: *Svuda pođi, kući dođi*.